

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0067

LOG Titel: Caput Quadragesimum. Esula esculenta. Daun bidji catjang. - Veertigste Hoofdstuk. De eetbaare Esula

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Tsjeru tardavel Hort. Malab. part. 10. fig. 94. descriptum quodammodo convenit cum hac *Moretiana*, sed in isto horto nulli ejus notantur fructus. Ipsi autem virtutes tribuuntur, quod folia in Canja seu Oryzæ aqua contrita & inlinita curent ictus vesparum & bomborum.

Tabula Vigesima tertia

Ad Figuram primam *Moretianam* exhibet.

Figura secunda *Efulam* exhibet *esculentam* Cap 40. descriptam, quæ convenire videtur cum illo, qui *Tithymalus Zeylanicus Botryoides*, cauliculis villosis. *Tbes. Zeyl. pag. 223. Tab. 104.* dicitur, ac licet figuræ non quadrent, hic tamen pertinet, diverso forte natalis loco varians, vel ejus varietas habenda &c.

CAPUT TRIGESIMUM NONUM.

Olus Caprinum.

Hæc quoque adfinis est prioribus, caulem emittens binos cum dimidio pedes altum, ac simplicem, inque raros ramos distinctum. Folia optime conveniunt cum illis præcedentis *Bungi*, sed longiora sunt, glabra, & flaccidissima, mox emarcescunt, quum exstirpetur hæc planta. Flos etiam cum illo *Bungi* feminæ convenit, sed longior est & crassior, coloris læte cœrulei, aliquando etiam albicantis. Fructus sunt virides nodi instar tenerorum *Capfici* fructuum nigricantium, dehiscunt autem instar priorum. Radix vilis est, alba, & dispersa.

Nomen. Latine *Olus caprinum*; Malaice *Sajor cambing*.

Locus. Potissimum amat crescere sub *Calappis*, aliisque in umbrosis locis, humidis nempe sub fruticulis & gramine.

Ufus. *Capræ* hanc amant depascere herbam, unde suum obtinuit nomen, sic quoque olus est bonum hominibus, præsertim in silvis & exercitu, ubi quondam nostri milites nomen ipsi dederunt oleris *Caprini*.

N. B. Huic capiti nulla adjecta fuit icon.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

Efula esculenta. Daun bidji catjang.

Hæc peregrina seu exotica *Efulæ* species est, neutiquam noxia, caulem emittens simplicem, in nullos vel raros laterales ramos distinctum, rotundum & rugosum, plerumque pedem altum, si vero inter alias crescat herbas, trium pedum altitudinem obtinet.

Folia bina sibi sunt obposita, aliquando cruciata, plerumque tamen binos formant ordines usque ad summum, illis *Menthæ* similia, crassiuscula, ad oras obtuse serrata, ab utraque parte rugosa & pilosa, paucis obliquis costis pertexta, binos pollices longa, digitum lata, obscure virentia, superne parum rubentia, saporis oleracei, cum levi adstrictione & aciditate, non tamen ingrata. Quum abrupuntur, paucum exstillat album, spissumque lac, non acre. Ex una folii ala brevis excrescit petiolus, umbellam sustinens, ex multis virentibus & rugosis capitulis compositam, magnitudine feminis *Sinapios*, quæ aliquando aliquid rubri gerunt.

Hi flores cum umbella optime referunt flores *Tithymali helioscopii*, excepto quod granula sint minora & rugosiora, similis umbella in subsequenti conspicitur folio, sed semper in obposito, ac sic alternatim. In istis capitulis ruffum quoddam detegitur semen. Radix tenuis est, sed dura, & ample extensa.

Nomen.

Tsjeru tardavel in hort. Malab. part. 10. fig. 94. beschreeven, heeft eenige gelykenisse met deeze *Moretiana*, dog in de *Hortus* zyn geene vrugten daar van bekend. Hem werden de kragten toegeschreeven, dat de bladeren in *Canja* of *rystwater* gevreeven en op gesmeerd, geneezen de steeken van *Wespen* en *Hommelen*.

De drie en Twintigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de *Morete*-plant.

De tweede Figuur wyft aan de eetbare *Efula* ofte *Melk*-plant; in het 40. *Hoofdstuk* beschreeven, welke schynt overeen te komen met die geene, welke de *Ceylonfche*, getroste *Tithymalus* met ruige steeltjes genaamt wert in de *Tbes. Zeyl. pag. 223. Tab. 109*, en schoon de Figuren niet veel accordeeren, hier egter toe behoort, mogelyk door de verscheidene geboorte plaats verschillende, of daar van een verandering zynde &c.

NEGEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Geite-moes.

Nog al hangt dit aan de maagschap van de voorgaande, het schiet op derdehalve voet hoog, met eene enkele steel, in weinige takken verdeeld. De bladeren gelyken best na 't voorgaande *Bungum* 't wyfken, dog zy zyn langer, glad, en zeer slap, staan slenkende, als men 't kruid uittrekt. De bloemen gelyken ook na *Bungum* het wyfken, dog langer en dikker van bals, lichtblauw, en zomtyts witagtig. De vrugten zyn groene knoppen, als jonge *Ritsjes*, die zwartagtig werden, en open bersten, gelyk het voorige. De wortel is gering, wit, en verspreid.

Naam. In het Latyn *Olus caprinum*, in 't *Maleits* *Sajor cambing*.

Plaats. Het wast lieft onder *Calappus*-boomen, en andere schaduwagtige plaatsen, daar 't wat vogtig is, onder lage ruigten en gras.

Gebruik. De *Bokken* weiden dit kruid geern af, waar van het den naams heeft, zoo is 't ook een goet kook *Sajor* voor menschen, inzonderheid als men in 't bosch is, en in 't leger, daar eertyds onze *Soldaten* het den naam van *bokken Sajor* gegeeven hebben.

N. B. By dit Hoofdstuk is geen Figuur van de plant geweest.

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De eetbaare Efula.

Dit is een vreemde zoorte van *Efula*, dog gansch niet schadelijk, het schiet met een enkelen steel op, in geene of weinige zydetakken verdeelt, rond en ruig, in 't gemeen een voet hoog, maar tusschen andere kruiden opschietende, wert het drie voeten hoog.

De bladeren staan twee en twee tegens malkander, zomtyds in 't kruis, dog meest twee rygen uitmakende tot boven toe, die van *Mentha* gelyk, dikagtig, aan de kanten donker gezaagt, ter weerzyden ruig en bairig, met weinige schuinze ribben, twee duimen lang, een vinger breed, doods-groen, aan de bovenste zyde met wat roods gemengt, van smaak moeskruidagtig, met een kleine adstrictie en zuurte, dog niet onaangenaam in 't eeten. Als men ze afbreekt, loopt 'er een weinige witte en dikke melk uit, zonder eenige scherpte, uit den schoot van 't eene blad komt een kort steeltje voort, dragende een kleine dollen van weele vuil-groene en ruige knoppes gemaakt, in de grootte van *Moestaartzaat*, daar men zomtyds wat roods op ziet.

Dit bloeizel, en de dollen gelyken zeer wel het bloeizel van *Tithymalus helioscopius*, behalven dat het kleinder van korrel, en ruiger is, diergelyke dollen slaat ook aan 't volgende blad, dog altyd aan de tegen overstaande zyde, en zoo voort met beurten. In de voornoemde knoppes vindt men eenig ros zaad. De wortel is dun, dog bart, en wyd verspreid.

Naam.

Fig. 1.

Fig. 2.

Nomen. Latine *Efula esculenta*; Malaice *Daun bidji katjang*, quum pusilla gerat & adgregata instar Katjang grana, ac sic Amboinice *Hutta abua*, h. e. *Rompot katjang*, seu *Katjang gramineum*.

Locus. Sponte crescit in hortorum areis, aliisque in agris cultis, sed tanquam *Zizania* habetur.

Ufus. Spreta est herba, ac raro cruda editur, tenerimi vero caules & folia cum *Bocassan* miscentur, cui addita haud ingrata est herba per levem adstrictionem cum pauca aciditate. Per longum tempus imitari non ausus fui, quum herba sit vilis & sordida, & instar *Efulæ lactescens*, donec alii id sæpius instituisent, quum expertus fui, hanc pluresque alias lactescentes herbas rugosis pilosisque foliis gaudentes, esse innoxias, sic cunctæ *Varingarum* species, atque arbor *Malabuol*, folia gerens pilosa, innoxium gerunt lac. Contra proximum ipsarum cognatus *Siri boppar*, folia gerens glabra, nauseosum habet lac.

Lac vero nostræ herbæ *Curab* inlinitur, quum prius sit scarificata, ut acari extrahantur, qui prorepere faciunt, uti etiam cum *Pule* lacte id instituitur.

Cum hac multum convenit *Herba colubrararia Pisonis*, Portugallis *Herba d' Cobres* dicta, a *Pisone* Cap. 59. libr. 4. descripta, quæ plantula est humilis, ubique crescens in Brasilia, lactescens, folia gerens instar *Menthæ ferrata*, & obscure virentia. Caules ejus fuscii sunt, & radix rubens. Flosculi in umbellulis conlecti sunt, ex foliorum alis ortum ducentes, ex viridi & rubro colore mixti, hæc herbula specificum & comprobatum est remedium contra venenatos serpentum morfus, si masticata vel contrita ipsis inponatur, ac sicca in pulverem redacta & propinata, inposita autem mox dolorem sedat, & venenum extrahit, ingesta vero cor corroborat, quod per venenum languet.

N. B. Hujus Figura reperitur expressa Tab. 23 fig. 2.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Conyza odorata. Sombong.

IN Europæis herbariis quædam reperitur herba, dicta *Conyza odorata*, *Helenium Indicum*, & *Salvia Indica*, re vera enim convenit cum tribus his herbis, more crescendi cum *Conyza* convenit, foliis lanuginosis cum *Helenio*, & odore cum *Salvia*.

Quatuor ejus observavi species, quas omnes hoc in capite describam, quarum prima est *Conyza odorata*, seu *Sombong verum*, secunda *Conyza mas*, tertia *Conyza cadaverum*, seu *Sombong bankey*, quarta *Conyza Indica minor*, seu *Tabaco utan*.

Primo. *Conyza odorata*, seu *Sombong verum* & vulgare, frutex est, quinque sexve pedes altus, caulem adtollens rotundum, crassum, ac fere lignosum, qui sese dividit in multos rectos laterales ramos, primo erectos, quique investiti sunt foliis copiosis simplicibus & sine ordine positis, atque hæc optime conveniunt cum illis *Helenii*, sed minora sunt, spithamam vel pedem longa, palmam lata, ad oras inæqualiter ferrata, ac præter transversales costas gerunt venas innumerabiles cancellatas, unde penitus contracta & quasi rugosa sunt, licet ad tactum non ita sint, sed mollia, & ab utraque parte distincta lanugine obducta, superne ex cinereo viridia instar *Salviæ*, inferne albicantia. Inferius angustata sunt, & lacinias ibi gerunt quatuor vel sex, seu acutas foliosas appendices instar *Salviæ*, sed multo majores.

Inferiora folia plerumque emarcida ad caules dependent, & superiora angustiora sunt, magis albertia & lanuginosiora, ac parum conniventia instar auricularum *Leporum*, ipsorum odor & sapor aromaticus est, optime ad *Salviam* adcedens, cum quadam amaritie. Superiores caules sese dividunt in plures minores, uti in *Conyza*, cuncti albi & lanuginosi, cinerea gerentes oblonga capitula uti in *Lactuca*, quæ sese aperientia flores exhibent, sed qui petalis notabilibus desti-

Naam. In 't Latyn *Efula esculenta*; in 't Malaice *Daun bidji katjang*; om dat het kleene by een geboopte korrels heeft als *Katjang*, en zoo in 't Amboins *Hutta ahua*, dat is *Rompot katjano*, of *Katjangs gras*.

Plaats. Het wast van zelfs in alle tuinen of de bedden, en andere gebouwde landen, en wert voor een onkruid gehouden.

Gebruik. Het is een veragt kruid, en wert zelden raauw gegeten, te weten de jongste steelen en bladeren met *Bocassan*, daar 't niet onaangenaam by is, want het heeft een kleene adstrictie met een weinig zuurte. Ik heb 't lange niet durven nadoen, dewyl 't een leelyk kruid van aanzien, en zoo melkagtig is als een *Efula*, tot dat het my dikmaals voorgedaan wierd, wanneer ik bevond, dat dit en meer andere melkagtige kruiden, die raauwe of bairagtige bladeren hebben, onschadelyk zyn. Zoo zyn alle *Waringas* geslagte, en den boom *Malahuol*, die bairagtige bladeren heeft, onschadelyk van melk. Daar en tegens baar naasten neef *Siri boppar* met zyn gladde bladeren, heeft een walgelyken melk.

De melk van dit kruid werd ook op *Curab* gestreeken, als 't eerst raauw geschraapt is, om de zieren daar uit te trekken, die het voort eeten veroorzaken, gelyk men anders met de melk van *Pule* doet.

Hier mede heeft groote gelykenisse het *Herba colubrararia*, in 't Portugees *Herba d' Cobres*, by *Piso*, cap. 59. lib. 4. beschreeven, een laag en ovaal groeiend kruidje in *Brasil*-melk gevende, met gezaagde bladeren als *Munte*, en doods-groen. De steelen bruin, en de wortel roodagtig. De bloempjes in kleene dolletjes vergadert, uit den schooter bladeren ontspringende, uit den groenen en rooden zymengt, dit kruidje zal een geprobeert geneesmiddel zyn tegens de venynige beten der slangen, gekaawt of gewreeven, en daar op gelegd, het gedroogde gepulverzeert en ingedronken, het opgelegde zal den pyn terstond stillen, en het venyn uitzuigen, het ingenomen zal het bert versterken, dat door venyn verflaauwt is.

N. B. De Figuur van deze plant komt voor op de 23. Plaat fig. 2.

EEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De ruikende Conyza.

Daar is in de Europische kruiden-boeken ingesloopen een zeker kruid, 't welk zy *Conyza odorata*, *Helenium Indicum*, en *Salvia Indica* noemen, want het heeft inderdaad gemeenschap met die drie kruiden, aan wasdom is het een *Conyza*, aan wolagtigheid der bladeren een *Helenium*, en aan reuk een *Salie*.

Ik heb 'er vier soorten van aangemerkt, die ik alle vier in dit Hoofdstuk beschryven zal, als ten eersten *Conyza odorata*, of het regte *Sombong*, ten tweeden *Conyza mas*, of 't *Manneken*, ten derden *Conyza cadaverum*, of *Sombong bankey*, en ten vierden *Conyza Indica minor*, of *Tabaco utan*.

I. *Conyza odorata*, of de eigentlyke en gemeene *Sombong*, is een heester van vyf en zes voeten hoog, met een ronde, dikke, en schier boutagtige steel opschietende, die zig in veele regte zydetakken verdeelt, meest over eind staande, zy zyn bekleed met veele bladeren, enkel, en zonder ordre staande, die van 't *Helenium* best gelykende, dog kleinder, een span of een voet lang, een band breed, aan de kanten ongelyk gezaagt, behalven de dwersribben hebben ze ontelbare kleine aderen, ruitsgewys door *mal-kander*, waar door zy geheel rimpelig schynen, egter niet ruig, maar zagt in 't aantasten, ter weerzyden met een merkelyke wolagtigheid bekleed, boven graauw-groen, gelyk *Salie*, van onderen witagtig. Agter loopen ze smal toe, en hebben aldaar vier of zes lapjes of spitze blaadjes, gelyk de *Salie*, dog veel grooter.

De onderste bladeren hangen meest verdort by de steelen af, en de bovenste zyn smalder, witter, wolagtiger, en wat t'zamen luikende als *bazen-oren*, reuk en smaak is speceryagtig, na *Salie* best smaakende, met eenige bitterheid. De bovenste steelen verdeelen baar in veele mindere gelyk in *Conyza*, alle wit en wolagtig, draagende graauwe langwerpige knopen gelyk de *Lactuca*, die baar openende het bloeizel willen zyn, dog hebben geen kenbare blaadjes gelyk een bloeme, maar enkel fyne draaden,